

KABDEBŐ LÓRÁNT

A felszabadult költő önvizsgálata

Amióta valamelyik évfolyamtársam kezembe adta Juhász Ferenc *A virágok hatalma* című kötetét valamikor 1956 őszén, másodéves koromban, amikor az ELTE két bölcsészkarának irodalmi folyóiratát, az első, ősi, csak egyetlen számot megélhetett Tiszta szívvel szerkesztettük, és én, a készülő ókortörténész bódultan olvasni és írásban üdvözölni kezdtem a kötet verseit meg az Új Hangban még a forradalom előtt megjelenhetett *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából* és a *Fekete páva* című balladákat, akkor tudtam már, a bartóki zene áthallásai megsúgták, hogy a magyar költészet egyik halhatatlanjának alkotásaival találkoztam. Ezek a versek vezettek az élő magyar költészethez. Utóbb azt is megértettem, hogy *A tékozló ország* nélkül az '56-os forradalom se születhetett volna meg.

Majd a *Babonák napját*, *A halottak királyát* vagy a *Bombát* olvasva én is végigszenvedtem létezésünk veszélyeztetettségét. A tudatot, hogy az alkalmanként az atomháborútól megmenekülő világ a megosztottságot és a nemzeti kiszolgáltatottságot szentesíti. A versben emlékeztetéssé tett, az Oktogonon villogott „neon-Magyarország” reklámképe sétáim alkalmából ezt az új „vesztésfáliai békét”, megújított „Szent Szövetséget” juttatta mindig eszembe. Hiszen az Oktogon November 7. térként jelezte: a „szocializmus korszaka” osztódott ránk. Hogy a világ megmaradhasson. Kísértő látszat: a költő *A halottak királya* idején az elfogadók között lett volna? Magam akkor (ma így fogalmazhatom: békaperspektívából tekintve) művét a hivatalos poétika, a „szocialista irodalom” darabjai közé soroltam. De ha a juhási költészet ívelését nézem, akkor ma már – egy emberöltőt is meghaladó távolából – bizony nem a konzolidáció kompromisszumaként olvasom művét, hanem a megkérdőjelezés, az ellene mondás klasszikus értékű felmutatásaként. A halál országa és a másmilyen élet vágya közötti párharc megszövegezéseként. Benne van szövegében a tatárjárásokat, a levert forradalmakat követő pusztultság tudatosítása, és benne a Juhász Ferenc-i csak azért is reménykedés himnikus kimondása. A jobbra várás keresztrefeszített reménysége. Maga utolsó vers-próza-esszé-kötetében (*A végtelen tükre*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2015) így vélekedett erről: „József Attila a Hazám szonettjeiben a huszadik századi Magyarország első harmadának elemi részecské-pontos, nano-sűrűségű lenyomata volt. Szikrázó, kemény, fekete, atomrobbanás-méhű, konok, keserű szavakból rajzolt feledhetetlen térkép. Olyan volt, mint egy rendőrségi ujjlenyomat: megmásíthatatlan, összekeverhetetlen rajzolatú feketekék recepajzs, személyazonosító, letagadhatatlan fekete bőrlégcgyűrűk címer-koszorúja.” Fiatalon hitte, hogy mindez megváltozik. Rá mégis a folytatás osztatott: „azt hittem: ezen a földön sohasem lesz többé József Attila 1937-es Magyarországa. Léptünk könnyű lesz, szinte lepkeként, vagy rozsdapettyes szöcskeként szállunk lépteinkkel, mint a Holdra-szállt ember úr-búvárruhában a holdpor-sziklatalajon. Aztán a múlt század közepén írtam egy époszt: *A tékozló ország* címmel. Mondjak-e többet Barátaim?” És végül is a legtöbbet teszi ennek ellenében: korábbi szövegeit sorozatosan átstilizálja, de az '56 utániakat már mindvégig kiadásuk első változatával vállalja! A „legnehezebbet” kellett szellemének átélnie, hogy kétségbeejtő helyzetében az emberben

mindig benne él, fénnel teli lehetőségekben is reménykedhessen. Hogy elismételhesse époszai tanulságaként T. S. Eliot *Mágusok utazásának* végzavát: „I should be glad of another death.” (Szabó Lőrinc ostrom utáni fordításában: „Másik halált szeretnék.”; Vas István korabeli fordításában: „Másmilyen halálnak örülnék.”). Magam is kimondtam megváltozott helyzetelemzésemet azóta már nem egyszer, és ugyanezt gondolja végig a Juhász Ferencről nemrég emlékező kötetben (*Juhász Ferenc, a mindenség szerelmese 90. Összeállította Juhász Anna, Juhász Eszter, Juhász Ferencné, a verseket válogatta M. Nagy Miklós, Helikon, Budapest, 2018*) egy jelentős mai költő, Kemény István is vers-esszéjében, elgondolkozva azon, miként lehetett megszólalni „abban” a világban is érvényes poétikai hitellel.

Juhász Ferenc megbirkózott a kora kilehelte miazmás „való világgal”. Glóriával átállépte. Költői erejét bizonyítja, hogy több mint fél évszázadon át bírta a terhelést, amely vele együtt kortársait is meggyötörte, pusztította, sőt sokukat önpusztításra kényszerítette.

A hosszú című verssel (*Latinovits Zoltán koporsója kívül-belül teleírva, mint az egyiptomi mumia-bábok*), amit csak Latinovits-siratóként emlegetünk, magam is elgyászoltam az így-úgy elhulló klasszikus kortársainkat. Végül a rendszerváltás időszakának mámorában, az 1991-es Új Írás januári számában megjelent *Mérgezett Mennycsászár* ijesztő túlvilágképében a felvillanó kétségbeesésre is rányitotta szemünket. Mintha a Szabó Lőrinc-fordította, az évszázadot kezdő Gottfried Benn-versre felelné vissza: *Férj és feleség átmegegy a rákbarakon* (1912). Halott anyja emlékének felidézésével végiggondol egy görbetükröként visszagrimszoló öröklétet. Értettem, mert ott voltam korábban, talán az Új Írás szerkesztőségében, amikor barátok között – az ő mindig oly igen pontosan fogalmazó szavaival – emlékezett valamelyik valaha vaskoporsóban hazaszállított őse-rokona kiföldelésére, akit a koporsó felvágása pillanatában még eredeti formájában megláthatott, majd mindez porrá omlott – ezzel az ösképzettel épülhetett meg az emberi létezés a huszadik század ismeretvilágában megújító költői látomás-világa, amely *A szivárványszínű cethaltól A hazatérő halott* című hosszúversében a Bartók-újratemetésre készülve a test pusztulásának végiggondolásával az egyetemes líra világképét újította meg. Utolsó, döbbenetesen nagy alkotásával összegezte a kétségbeesés ijedelmét és büszkeségét, az evilági sorstalanságot követhető metafizikai reménytelen-ség utolsó megjelenítéseként. Utoljára idézve meg a kétségbeesés döbentő szolamát.

Emberi nagyságát csodálhattam, amikor egyik délelőtt behívott főszerkesztői szobájába, és közölte: „tőlem tudjad meg, kirúgtam.” Csak ennyit mondott, de mindketten tudtuk, kire vonatkozott. Akkori élete kettős szereplőjű megrontójára. Legyőzte a hatalom és az érzékiség megkötöző kísértését, a jelenetben a legszentebb ima szövegének testet öltését érzékelttem kinyilatkoztatása kimondása pillanatától: „et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo”.

Szövegeiben megtalálta a Juhász-éposz az igazi határesetet: az ember utáni világot, amelyet mégis csak emberméretűen tud megszerkeszteni. Az emberlét logikáját viszi végig az embernélküliségen, és így tűnik ki az emberhiány borzalma és az emberlét szépsége. Ez a nagy ívű, nagy epikus érzékkel formált vízióépítmény-sorozat kétarcú fejezetekből rakódik össze: nemlétével groteszkba fordul a csodálatos és az ember nélküli groteszk csodálatossá nemesedik, mihelyt felfedődik emberi modellje. Juhász az elveszthető paradicsomot rajzolta meg, az elveszettség állapotában. Bizonyította: az ember képtelen elképzelni az ember nélküli világot.

Mégis, amikor kezembe vettem a fennebb említett, rá emlékező könyvet, olvasása során rádöbbsentem, hogy Juhász Ferenc, ez a világsodája költő miként formálódott ebben a megkötözve táncoltató világban. Hogyan került kapcsolatba mindennel, ami a huszadik század második felében értékkel válhatott az utókor szemében. Miként sikerült kiválasztania barátait úgy, hogy az egyben korának legmagasabb szintű tájékozottságát segítette magában megalakítani. Mert ekként válhatott kora legtájékozottabb, legösszszeszedettebb vizslató koponyájává, melyben született tehetségével a kor legellentmondásosabb gondolatvilágainak ütköztetését tudta összehozni. Hihettük, vélhettük személyében egy-egy csoportosulás tagjának, néha elkötelezettjének. Valójában: minden gondolat végigértelmezőjeként, mint egy újkori reneszánszember élt itt közöttünk. Ismerve minden irányzatot, törekvést, választ keresve minden kételyre, és személyes kapcsolatot alakítva az egymással ellentétes személyiségekkel. A már említett kései prózakötetében egyedien jellemzi nagy kortársait, mégis legbelső vívódásainak alkalmait rejti ezekbe a portrékba. Válogat? Mindről elmondhatná, sőt önmagáról is, amit egyikükről leírt: „De boldog lehet az Elképzelhetetlen Isten, hogy ilyen áldott szentséges fia született.”

Azt szokták mondani, társtalan, és beszédmódjával kívül áll kortársai alkotásain. Pedig benne él a legnagyobbak összhangzatában. Azt az oximoront alakítja tovább költészetében, amelynek lényege a „tragic joy”, amint azt Yeats megfogalmazta, és Rilke *Duinoi elégiái*, T. S. Eliotnak a vonósnégyesekbe formálódó pályaképe, az *Énekek* Poundja, az *Eszmélet*, a *Téli éjszaka*, a *Költőnk és kora* József Attilája valamint a *Tücsökzene* Szabó Lőrince ráhagyományozta, amint az észak-amerikai angol nyelvű költészet gyakorlata mindezt tovább élteti. „Hector is dead and there’s a light in Troy./ We that look on but laugh in tragic joy.” (*The Gyres*, ahogy 1936–1937-ben Yeats megírta, és Turczy István megformálta kérésemre ennek a szinte fordíthatatlan két sornak magyar változatát: „Hektor halott, Trója lángok közt alámerül; / látukra arcunkon mégis tragikus derü.”) Mindez elmondott „nagyepikus tartományai” sorrolható – általa következetesen éposznak nevezett szövegeiben. Kimondatott mindezzel a szembefordulás a materializálódó gonosszal.

Az is nagy teljesítmény: ha klasszikus nagyságrendű költő tartani tudja alkotói szintjét, pályája ívét sajátos logikájával folytatva tovább. Nagyobb bátorságot feltételez úgy tovább alakítani ezt a pályáívet, hogy még volt híveinek jó része is megkérdőjelezi az újabb műveket. Az pedig meglepetésszámba mehet, ha ilyen, látszólag vesztes helyzetben olyan művek születnek, amelyek a világirodalom legújabb törekvéseinek szintjén teremtenek egyedi jellegű remekművet, egyben modellértékű művészi megnyilvánulást. Juhász Ferenc a nyolcvanas évektől olyan műveket hozott létre, melyeknek alakuló motívumai szinte „a levegőben voltak”. Maga is költői és esszé-próza műveiben jósolta, kereste, várta. Nagy történelmi fordulók nagy művészi fordulatokat is teremnek.

Olvasójaként már a *Halott feketeigóért* lelkesedve megtanultam, miként lehet felszabdaltan megküzdeni boldogságunkért, és a *Fekete Saskirályt* megismerve rájöttem, hogyan kell számot vetni személyes múltunkkal, magunkban is megkeresve a kísértéseket, amelyen diadalmaskodva találhatjuk meg önmagunk megtisztuló létezését. Elszámolva tetteinkkel, szembenézve a ránk figyelő világgal.

*

Mikor kezdődik új korszak egy költői pályán? Juhász Ferenc nem elhagyja azt a történelmi párhuzamot, amelyet a Latinovits-siratóig kritikusai megrajzoltak/megrajzoltunk. Csak túl

ezen egy – ezt is magában foglaló – másfajta poétikai vállalkozásba kezd. A hangsúly eddig az ember és történelmi csapdájának szembesítésén volt. Ekkortól: az embert személyes sorsában a boldogság esélyével méri. Tudatosítja: mindenkinek abban a korban kell helytállnia és boldogulását megtalálnia, amelybe beleszületett. Nem kivonja felelőssége alól, de a felelősségvállalásra alkalmasabbá nemesíti.

Szememben a *Hajnali részszégtől* a *Tücsökzenén* át egyenes út vezet a *Halott feketerigó*-ig. Juhász Ferenc nagy terjedelmű életmeditációjához. A *Tücsökzenéről* írva próbáltam megkeresni a műfaji meghatározást, és a kettős ihletést találtam: a sorsköltészetet magára vállaló számvetést ellenpontoszó létköltészet spirituális kíváncsiságát. És mindkettő egyfajta kortársi „nyomás” ellenében születik, öngazolás helyett önépítkezés. Dacból önfelszabadítás. A fájdalom, a rettenet ellenében az öröm elvének megfogalmazása.

De ez a felszabadulás hozza magával előtörténetét, mely nemcsak a korábban idilliként jelentező „karácsonyi” pillanat, de Oszip Mandelstam sorsa is. Juhász ráébredt, hogy a történelem „adta” eposzi élethelyzete, ölébe hullott „sorsa” előbb megszédítette, majd megdöbentette. Nem legjobb barátja, Nagy László apjának összeomlásából tudatosodott benne a parasztság tönkretétele, hanem felesége halálos végű betegsége és apósa üldözöttsége figyeltet fel a nemzet tragédiájára. A közösségi szerepet el kellett hagynia, mert akik ráosztották volna, szeme láttára kezdetektől kompromittáltak. A „Forradalom” tért hódítása az erőszak megtestesülése volt. És ebből következően a felszabadultan boldog szerelmes előélete is hosszú összezártság a halállal. Számára évtizedekig az emberi kapcsolat: az élőt szorongató halott. És még ki se dalolhatta közvetlenül. Ha beszélt róla, csak korán pusztult apját emlegette. Sirámaik olvasói is a szegények fia örökségének, és a világ bombától féltésének tartottuk. Ilyen volt *A szivárványszínű cethal*, a *Történelem*. De az emlék magába szívta évtizedek jelenét, árnya azért nem oszolhatott: az első asszony öngyilkossággal végződő élete jelentette a halálszorítást. Most már tudjuk: ezt énekelte ki *A halottak királyában* is. Ő, aki az összetartozás oly sokféle árnyalatát – a derűs együttléttől a szexuális csodáig – oly elemző boldogsággal tudja átélni, mint kevesen költőelődjei közül (talán Szabó Lőrinc néhány *Tücsökzenedarabjára* utalhatok még), korábban verseiben csak a halál-kapcsolatok „látomásait” mutathatta fel. Életrajzának történelmi-poétikai leglényege egy költőileg szerkesztett sorsot íratott meg általa ennek felmutatására: mint régóta hordott titok egy szeretkezés utáni boldog ellágyulásban jelenik meg művében egy öreg, háborúk verte paraszt emblematisztikus története. Aki az új világban fellélegezve, drágán vett gebéjével tehetetlenné és nevetségessé válva fájdalmát úgy csordította ki: kegyetlen indulattal agyonverte a gebét, majd tettét keservesen, „véresen” megsiratta. Ha van „életrajzi” jelenet, amely a nemzeti sorsot jelképezheti, akkor ez az. Benne szegények hite-csalódása, emberi remény és megcsalattatás, tragédiába torkolló idill. A személyes halálképet magyarázó történelmi groteszk: történetté vált titok.

Csalódásait követően, a gyászra méltókat elsíratva tudatosan keresi és megtalálja, kiviárgzó szerelmével ünnepelheti a szexuális teljességet is önmagában foglaló összetartozás boldog beteljesülését, véglegesült állapotát. Kialakított derűs légkörében élheti életét: írhatja a boldogságkeresés eposzát.

Ha Szabó Lőrincet és Juhász Ferencet a *Történelem* is megkínozta, Juhásznál a *Hajnali részszégség* és a *Halotti beszéd* Kosztolányijánál kísértő rémek is megjelennek. Otthonának idilljébe belejönnek a létezés kivédhetetlen bajai, mint éjszakai „látomások”, archetípusok: Csernus Tibor operált szemével, Hantai Simon sokéves hallgatásával fenyegeti a nehezen kiküz-

dött derűt. De mindez a létezés megkerülhetetlen velejárója. Az élet természetes árnyoldalának jelenléte. A materiális valóság eseményei életünkben.

A létezés bővületében a sorsként átélte életrajz Juhász Ferencnél is – mint Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjében* – „az elképzelt halál”-lal kerekedik ki. És ezzel a halálos-végzetes határponttal összeszikkasztva felvillan minduntalan az élet csodája. Az életrajzi jelenetek balladásan zárt drámaiságával szemben ezek a meditációk lelkesülten nyitottak: hol izgatottan szárnyalók, hol aggályosan részletezők, máskor mechanikusan ismétlődők. Állandó viszonyítást terem a halandó ember és a számára részleteiben is csodálatos világmindenség között.

De az egyes ember a maga sorsával benne él a Föld és a világmindenség létében. Hogyan? Ami Juhászt – és valljuk be, mindnyájunkat – nyugtalaníthat, az ismeretlen: az egyes ember, a Föld, a világmindenség sorsa, értelme. Itt siklik kételyeivel, reményeivel a személyes sorsában magát végre biztonságban érző ember. A biztosból ismét és ismét a bizonytalanba kérdez. Minden életrajzi jelenetből ide figyel, újabb történetbe azért kezd, hogy belőle újabb kérdést csíhohasson. Így lesz az ő eposza is „boldog, szomorú dal.”

A *Tücsökzené*ben az életrajz linearitása adta a szerkezetet. A *Hajnali részegség*ben a motívumok nem történeti-időbeli linearitásukban lépnek a versbe. Juhásznál a sorsát alakító öszszes motívum állandó jelenléte az alkotás alapja. A mű szerkezete: örök, leállhatatlan hullámozás, a dantei hármás réteg (inferno-purgatorio-paradiso) állandó jelenléte, egymásra vonatkoztatása. Szerkezete a *Miklós-misé*ben megidézett barátja, Szentkuthy *Praejének* jelenetszövegét, ingamozgásszerű alakítását követi leginkább. Mégis áthangszereli a regénybeli példát. Benne él Juhász művében is a *Prae* utolsó harmadába sűrűsödő, egy-személyes egyensúlyt felmutató morális harmónia, de Juhász esetében – a Szentkuthy-mű megjelentetési módjától elkülönülően nem homogén részletként, hanem – az ingamozgást követően mindegyik partikula külön-külön fut bele egy-egy lángolóan boldog morális tudatosodás vissza-visszatérő örömmünneplésébe. Itt ugyanis a személyes sors megoldottsága is csak apropó (bárha bizonyosságként megélve!), hogy megalkothassa a költő a maga felszabadult életmeditációját. A fix pont állandó visszatérése ugyanis viszonyítási ponttá válik: egy harmonikus ember a huszadik században, itt és most micsoda poklokat és megdicsőüléseket képes egyszerre átélni.

De ez már lényegi különbözés is a régebbi Juhász-művekkel szemben. Juhásznak minden művében vitája volt a harmóniavesztéssel, de verseiben maga mindig harmóniátlan embernek mutatkozott. Most azt az állapotot használta ki műve ihletőjéül, amikor ő maga személyes sorsában megteremtette-megtalálta maga körül az ember számára adódó viszonylagos harmóniát. Most ez már nemcsak vágy és költői deklaráció, mint eddig, hanem megélt élmény. Ez az élmény a lírai ihlete művének, a létrejöttét igazoló állapot.

Mindig vitázott a tékozlással, a halálvággyal, magafeladással – a félelem pozíciójából. Most: a személyes biztonságérzet határozza meg költői helyzetét. Ebből a biztonságból gondolja végig mindazt, ami az ő saját életét és ami mindenki létét veszélyezteti. A „látomások” most is körülveszik, őbenne magában is benne élnek, de ma már el tudja választani magától ezeket. „Elég” – vágja el a legélesebb fájdalmat, ráburjánzó halál-akaratot. A megmaradás akarása élteti, ad erőt számára élete – néha kegyetlenül kikényszerített – elviseléséhez. És ezt ki is mondja: túl kell élni. És míg ezt fontolgatja alkotásában, addig hazája és környezete a rendszerváltás idejét szenvedti és alakítja.

Szerkezetében is a fordítottja ez a mű az eddigieknek: régebben a pusztulás képei közül fel-felszökött egy-egy sóhaj, ki-kilövellt a remény sugara: most a meghatározó a nyugalmi ál-

lapot derűje, amelybe be-becsapnak a „látomások” kísértetei. A vers alapállapota a személyes élet megoldottsága. Nem pillanatra, de folyamatában. Napszakok, évszakok váltakoznak, leperreg egy év is, hogy éreztesse a teljes ciklusidők zavartalanságát. Ha van saját, teremtett mítosza: ez a teljesség.

Amit eddig művei alapján nem ismertünk: Juhász Ferenc tud örülni az életnek. Eddig csak gyönyörködni tudott legfeljebb – pillanatra – benne. El nem hagyhatja utóbb sem árnyait, bevallva kell pacifikálni őket. Ez az ének lényege: győzelemvésés a poklokban. Úgy, hogy a küzdelem mégis állandó, hiszen a poklot is magában hurcolja, mikor megküzd a mennyországért.

Ez magyarázza a mű sajátos ritmusát. Az életét harmonikusan berendező ember képével indítja a művet, de csak a közepe táján, a 240. oldal körül tudatosítja: ez maga az „epopeia-idő” célja. Így a mű első fele az évtizedek alatt lezajlott küzdelmet reprodukálja, míg a második részben a harmónia veszélyeztetettségét éli át. Így halad a meditáció a maga spirális szerkezetében mind tágabb körök felé. A „kis” világból, a személyes és helyi történetből így nő ki az emberi sors, átélve a mai ember helyzetét a „nagy” világban. A dantei személyiség-szerkezet a fausti sorsot futja be.

Hosszú hallgatás után szólalt meg Juhász Ferenc. A töredékek, amiket közben kiadott, nyugtalanítóak voltak. A felbomlást inkább jelezték, mint erőinek újabb koncentrációját. Különböző is, már régebben írtam: rövidebb írásai bőbeszédűbbek, mint nagy kompozíciói. Ezt sokan akkor is megkérdőjelezték. Művének terjedelme most is tényleg több mint szokatlan. Bele-beleolvasni nem lehet, félreértést szülhet. Benne kell élni, amíg olvassuk, át kell venni magunkba világát, siklani vele rétegről rétegre, érzésről érzésre. Persze csak a magam tanulságát mondhatom: megéri. Szuggesztív érvéle ez a mű az élet mellett úgy, hogy benne felmutat egy sorsot, amely megküzdve a maga szörnyeivel eljuthatott a harmóniáig. Nem „hazugul szép”, hanem küzdelmesen szép, élő remek. Ha egy műalkotás önmagában szuggesztív zárt egészet alkot – és szememben a *Halott feketerigó* ilyen mű –, ezzel már igazolta önmagát, megteremtette a megítéléséhez szükséges új mértékrendet. Ha már megidézünk Szabó Lőrincet, hadd zárjam épp ezért az ő szavaival: „S jogomat bár vitassa minden, / ha itt és most és én tekintem: / így forognak a csillagok!”

És ezt követően teljesebbé válik önmaga létezésének számbavétele, a *Fekete Saskirály*, 1988-ban. Merjem kimondani? Remekmű. Valami új született, amelyről szólva alkotója sem „magyarázni” akarja már – mint tette eddigi köteteinek fülszövegében –, hanem tárgyias szavakkal beszél: foganása pillanatáról, formájáról. Mint a legfontosabb művek esetében. Ahol a létezésből valami eddig nem volt születik: nem magyarázni kell – hanem regisztrálni.

„1960 késő-nyarán, a Lánchíd pesti elő-vályújában, egy kávéház előtt a téren érte agyamat az elektromos szikra-ütés: hogy íme a vers, amit kitalált velem a győtrelem és a történelem... A népmese-nemzete éposz. A sors-szobák, létállapotszobák gyűjteménye sors-kastély, aminek legtitkosabb kastélybelső csúcs-szobája a Tizenkettedik, ahová halandó be ne lépjen! Mert ott a Bűn, az Ellen-Jézus, a Gyűlölet-Mágnes, a Rejtelem-Isten. Ott a Csábító Halál. A mindig-győzni-akaró. De hát le kell győzni a félelmet is, meg a halált is. Vállalni kell az utat, mert önmagam, hisz én vagyok az út is, s a titok is, ahová az út vezet. Az út, utam. S ott is én vagyok, ahová magammal odaérek.”

„Aztán más művek robbanva és ragyogva egymás után. És 1983-ban régi jegyzeteimet átbolyongva, huszonhárom évvel a tűzpillanat után megírtam a *Fekete Saskirály* első fejezetét, azt, amelyik a *boldogság* című könyvben megjelent. S végül a teljes époszt 1985-1986-ban.”

„A Fekete Saskirály húsz fejezetből épült vers, nyolcsoros páros-rímű hangsúlyos magyar tizenkettesekben írva. Hogy miért e zárt, konok versforma? Mert a magyar tizenkettesnek ez a módja azzal titokzatos és gyönyörű, hogy zárt, tömény tömbjeibe kell zárnia jelentésével, jelenségeivel és természettudományos ismereteivel azt a jelenidőt, amely szinte már a XXI. század. Hogy miért választottam ezt a megvalósító akaratot? Éppen ezért! Mert tudni akartam: ki lesz a győztes? E versmódozat győz le engem, vagy én győzök e vers-módszerrel a megfogalmazás és kimondás szigorában?”

Ami lényeges az információban: a vers fogantatása és létrejötte egymástól több mint két évtizedre van. Nem történelmi vagy életrajzi meghatározók ihletik létrejöttét: tiszta költészet. Amely nem a verspróza öntörvényű kötöttségét követi, hanem egy nagyon is konkrét és meghatározott nemzeti versformában testesül meg. Egyetemes érvényű kérdésfeltevés és válaszvárás a legkonkrétabb hagyományos formában és tematikában. Juhász Ferenc saját útját járta, életművének életrajzi és történelmi logikáját követve jutott el a legaktuálisabb korszerűséghez. Egyazon pályán belül következik ez a váltás, mégis a magyar irodalom egésze szempontjából kell fogadnunk azt. Értelmezése a Juhász életművön belül is megoldható (tulajdonképpen ezt a levezetést követtem eddig), de értéke az életművön kívül, önmagában is nyilvánvaló (ennek magyarázatát keresem a továbbiakban).

A motívumok, a hasonló szerkezeti és grammatikai megoldások éppen a tőle különböző életművekben szinte „a levegőben vannak”. Ami azokról elmondható, még inkább alkalmazható Juhász újabb művére. Utaljak csak Márton László *Menedék* című regényére, melynek hőse saját szívében téved el és fullad a tehetetlenségbe. Vagy Esterházy *A szív segédigéi* című művére, mely hasonlóképpen az értelem és érzelem próbáját játssza el, különböző életrajzi jelenetekre utalva, az életbelől különbözőést, a másságot műalkotássá építve. Talán éppen ennek az irodalomtörténeti helyzetnek kellett bekövetkeznie, hogy József Attila pszichoanalitikus naplója is előadhatóvá, sőt kiadhatóvá váljék.

Juhász ezáltal minden történetnél veszélyesebb egyensúlyozó mutatóvá is vállalkozik. Megvan ugyan nála is a történet: a népmese tizenkettes szobát kereső cselekménye. Efelé rág, úszik, repül, hatol a főhős. De a végponthoz már az elején is eljut (azaz máris ott is van): szemben a Fekete Saskirályal. Ő maga szegezi fel a kínzócsöldre a rémet, melyet aztán mindig újra és újra legyőz. A húsz ének és minden egyes versszak egyazon küzdelem állandó magasfeszültsége. A mű egésze: az emberben élő Bűnök állandó vonzása, elszabadulási kísérlete – és megfegyverzésük.

Mint a világirodalomban a szonett, úgy Juhász számára a nyolcsoros párosrímű tizenkettős e küzdelem színtere. Ahogy mondjuk *A huszonhatodik év szonettjeiben* benne él a versforma világtörténete, úgy a *Fekete Saskirály* versszakaiban a *Toldi* legszebb strófáinak hangszerelését is halljuk, benne zeng a nemzeti versidom egész gazdagsága. Micsoda szurreális ellentétzés: hangsúlyai, mondat-intonációja Arany Jánost idézik – nyelve, leírásai Bosch fantáziájára emlékeztető pornó-jeleneteket alakítanak. A különbözőségek magasfeszültsége: hangnem és fantázia összeszikkasztása. Szinte metanyelven. Kálnoky nagyszerű Shakespeare újraátélésére, a *XIX. Henrikre* emlékezem: szinte blöffnyelven alakul, szónokol, pereg a versszak. A magyar nyelv olyan lehetőségei szabadulnak el így, amelyben a kötött és a hagyomány megszentelte forma a szavakat új, a grammatikától és jelentésüktől független életre kényszeríti. A kommunikáció új lehetősége születik ezáltal: a versbeszéd újfajta értelmezési teret teremt, a belső történést, a hallgatást szólaltatja meg. A közvetlenül elmondhatatlant

átélni segíti, világra érleli. Mint a Tolsztoj-regényben az idegen nyelvi közegre való áttérés, vagy Hans Castorp esetében a másik nyelv: Juhász eddigi költői világát (mint metanyelvi közeget) belesűríti ezekbe a versszakokba. Azt hiszem, merészségben és fegyelemben (mert a kettő ebben a műben összetartozik, egymást meghatározó erő!) legmesszebb ez a költemény megy el a magyar irodalomban.

De így vagyunk magával az alapmesével és az ellen-Jézus Fekete Saskirályal is: mítosz helyett pszeudomítoszt teremt, és úgy építi fel az egész művet, mintha egy hagyományteli archetípusra lenne vonatkozatható. Ahogy a forma-hangnem és nyelv-történet ellenpontozák egymást, úgy itt a valódi vallásos hagyomány (Jézus-képzet) és annak ellentéte, az egyéni-egyszeri ötletre épülő mítoszeremtő gesztus adja a mű alapfeszültségét. Jézus ellenében ugyanis nem az ördögöt vagy valamilyen antikrisztust formál, hanem egy negatív képmást gondol el, amely a megváltás helyett éppen a halálba vonzana. A „megkísértés” evangéliumi jelenete sejlik fel az egész mű mögött, az Istenfia próbatétele a bűt utáni káprázatokkal – csakhogy nem az őskép felelevenítésével, hanem az egyéni jelenetkezés másságával. Önmaga költői nyelvén alakítja a mesét – amely mégis köthető a világ alapvető mítoszi átéléséhez.

Mi is tulajdonképpen a *Fekete Saskirály*?

Ha a *Halott feketerigó* a *Hajnali részegség* kibontása, ez *Az ős Kajáné*. Mondhatná róla, a benne zajló küzdelemről Juhász Ferenc is: „Az élet, vagy a költészet”. Csakhogy itt a „szereposztás” a fordítottja az Ady-versének. Az ős Kaján figurája bizonyos pozitív töltést hordoz, a Saskirály ellenben éppen az ember negatív léte: az ellentét az emberben. És ezzel szétválik az élet és a költészet. Az élet élhetéséhez a Saskirály-képzet legyőzése szükségeltetik. A költészet: a Saskirály megképzése és megtalálása. Életre keltése a műben, és legyőzése ugyanott. Az élet nevében. Ha kívülről nézzük: tartama egyetlen metafizikus pillanat, amikor az ember önmagában találkozik bűn- és halálösztöneivel, „lelkem alatt egy nagy mocsár: a fürtelem”-mel. És ahelyett, hogy engedne a csábításnak, legyőzi azt, felszögezi a fára, és nem engedi szabadon garázdálkodni. Egyszerre szögezi fel önmagában, és áll ellen a felszögezett szuggerációjának, amely elszabadítására szólít fel. Mert az élet parancsa: hogy ne szabadítsuk el magunkban a halált.

De folyamat is az eposz (és ennyiben az eddigi Juhász-époszok társa is): ha belülről, életünk oldaláról nézzük. Meg-megújuló küzdelem (mint Adynál: „piros hajnalok hosszú sorban suhannak el”), az élet leélése: a halál megfékezése, míg végül megérünk – a halált mégis percenként legyőzve – az elmúlásra. Mint az angol barokk metafizikus költők esetében: filozófiai magasfeszültség és egyben a legrafináltabb költői eszközökkel tudatosított küzdelem, amely az életcsapdák át- és túlélésének esélyét érzékíti meg.

Az ismert Juhász-motívumokból épül persze ez a vers is. Csakhogy itt a kötött versszak, majd a komponált fejezet és az évtizedekig érlelt versgegész hármas kényszere nem engedi, hogy kényelmesen kiteljesedjen az elképzelt kompozíció. Itt minden egyes versszakban meg kell alapozni a mű egészének sikerét. Épp ezért ez az első olyan Juhász-éposz, amelynek részei külön-külön is olvashatók-ízelhetőek. Persze, ha már előtte az egész mű állandóan érvényesülő kompozíciója nyilvánvalóvá vált az olvasó számára. Ha már benne él a mű egészében.

Nem véletlen, hogy Juhász pályája annyiszor kapcsolódik-kötődik a Bartók-életműhöz. Esmélkedése: *A szarvassá változott fiú* volt, most a *Fekete Saskirály* és egész problémája izgatja ebben: formailag-kompozicionálisan is, de még inkább egzisztenciálisan. A visszaépü-

lés. A szétszakadt emberség egészségének öntudata. „S visszafolyva összenő ami szétesett”. Az ő Bartók-példázata: a „minden egész széttörött” sors ellenében összeálló teljesség. Vagy legalább ennek igénye. Ezt teljesíti be a „hazatérő halott” metaforája, az életre feltámadó teljesség. Szemben a „hőszemével” tájékozódó halál-vonzással. Szemben a bennünk lakó Bűnnel és halállal Bartók az egészség szimbóluma. Juhász époszában is mintha kétféle bartóki szerkezeti sajátosságot építene egybe: a *Mikrokozmosz* sorozat miniatúráit és *A kékszakállú herceg* várának filozófiai-népmesei szerkezetét éli eggyé.

Néhány példát erre az önmagát megköti feszültségre, a cseppben a tenger technikát követő versszakra:

Te vagy a fa foglya, s én gyászodat őrzöm,
s bűnödtől kifosztva te vagy halál-őrzőm!
Szenvedés-öröd én vagyok, te kín-öröm,
sebed és töröd: én, Te: sebem és töröm!
A te tested az én halálom keresztén,
Az én testem a te halálod keresztém!
Le a fáról síró Légysas mégse hívlak!
Nem szabadítsz meg ha én megszabadítlak!

vagy

Nézett, mint kék szilva megnyúzott nyúl hátán,
kamaszra az asszony-hüvely arcú sátán,
nézett, mint az idő az elszáradt tölgyben,
lila szarvastüdő-halom havas völgyben,
mint a száraz fogsor döglött kutyaszájban,
mint a haláltudat az atombombában,
barna növénycsontváz-pilléren a friss dér,
nézett, mint a gyilkos arcán az embervér.

A forma feszessége a jellegzetes Juhász-motívumokat mennyire szorítja, összefogja – „determinálja”:

Mint mosatlan edény, mint leszedett asztal,
fekete hószivacs-salak kert tavasszal,
mint havivérzés, menesz-véres vatta,
mint kiszúrt zöldpettyes öreg gyermeklabda,
mint eldobott halfej lángtükör tójégen,
zöldpikkelyes haltest kislány hüvelyében,
mint csigaház-emberürülék a hóban,
mint évgyűrűs farönk a befagyott tóban.

A „cselekmény”, a főhős népmesei haladása (például a tizedik, a szív-szobában) ilyen versszakokban „történik”:

Arcom fölfelé, a szívcsúcs felé hajtom,
s a hátyacsúcs-rángást csókommal sóhajtom
s forrón visszacsókol a szívcsúcs szájamba,

mintha forró szájam asszonyemlőt szopna,
 mint emlőt szopom az őszívet, az őshúst,
 mint az emlőbimbó vad számban a szívcsúcs!
 Világ gyermeke: én, a létszív ősemelőt,
 aki bűnben, csókban emberlázzá felnőtt!

Ez a belső világ persze egyszerre a külső világ képeivel, tényeivel is jellemződik. Például: „S ott bent szívüdbörgés, mint a visszahangzó kút” – sor hívja ezt a „sorolást”:

Hörgés, ordítozás, sikoltás, üvöltés,
 vinnyogás, vicsorgás, sziszegés, nyers zengés,
 nyávogás, nyafogás, bömbölés, zokogás,
 dünyögés, dörmögés, ugatás, jajgatás,
 kaffogás, brekegés, zihálás, visszhangzó
 átkozódás-hab, mint elmebaj-harangszó,
 az ajtó mögött a magány, félelem forr,
 mint a meztelenek tömeg-kivégzéskor.

És innen vezet az ív a „vériszap-némaság, jajttest-sírhullámzás”-hoz.

Emlékezzünk: valaha a *Diárium* című folyóiratban szonettekkel lépett fel a költő, az egyik első igazán nagy verse, a *Rezi bordal* is kötött klasszikus formában íródott. Ez a formai költőség tér vissza: a különböző poklok-kalandokat megjárt költő ezáltal tudja most belső küzdelmét, filozófiai eszmélkedését és történet szemléletét legpontosabban kifejezni. Hasonlóan százada költészetéhez. Hiszen – hogy csak a magyar avantgarde-ot vegyük – a Berzsenyi költészetéből eszmélkedő Kassákkal kezdődő avantgarde ezáltal jut vissza Juhász költészetében a leghagyományosabb versformához. A költő eddig pályáján az analízis olyan érzelmi, ismeretelméleti és történelmi kísérleteit, kalandjait élte át, amelynek szintézise ez a feszes-kötött, mégis végleteket átfogó költemény.

Juhász Ferenc egyszer már felszabadította a magyar lírát hagyomány és kultúrpolitikai béklyók fogságából. *A tékozló ország* és *A virágok hatalma* olyan lehetőségeket nyitott a magyar lírában, amelyek túlvezettek saját költészetén is. Korszakot nyitott. Sokáig úgy látszott, a valahai úttörés legjelentősebb alakja inkább saját költészetét kerekíti, teljesíti ki utóbb. Mintha magára maradt volna a történelemben is, költészetében is. Fájdalmas beletörődéssel fogadta ezt tényként, és daccal szegült ellene. És továbbra is konokan járta a maga útját. Személyes logikával. Ez az alkotói helyzet volt új korszaka indítója, kiváltója is. Ezáltal emelkedhetett a látszólag vert helyzetből. Élethelyzetből és költői pozícióból. Hallgatásból is. És így végül ismét úttörő eredmény születhetett, eljutott a tőle is függetlenedő remekműhöz. A magyar líra új magaslati pontjára.

*

Juhász Ferencről nehéz írni, esetében klasszikus a mérce: legjobb valahai versei. Átéltük az évtizedeket, történelem és költészet történetének változásait. Faggatom egy étellel időbbről a legújabb költeményeket. Életünk végességével szembenézve annyi csalódás-számbevétel után, földi létünk szörnyűségeiben ismét és ismét megfürdetve fantáziáját, ugyanakkor beletekintve a vágyott teljességbe maradt-e ereje elrendezni költői világát, a létezésről felvett újabb látületét poétikailag megnyugtatóan felénk sugározni. Mint hajdan, 1956 reményekkel

teljes őszén, ugyanolyan rajongással, epekedéssel olvasom-e a pusztulást számba vevő sorokból, képekből, jelenetekből egymásba szövődő újabb jelenéseket, mint *A szivárványszínű cethal*, a *Fekete pávát*, és az akkor kivirágzó kötetet, *A virágok hatalmát*?

Ugyanolyan megrendültséggel vettem kezembe *A Pegazus istállói* című kötetet 2012 könyvhetén, mint tettem azt *A virágok hatalma* esetében 1956 kora őszén, első megjelent írásom fogalmazása idején. Akkor a versekbe kódolódott Bartók-közelség ébresztett rá a létezés nagy drámájában, az élet és halál váltakozásának ijesztő félelmetességében való megmerülésre. Juhász Ferenc mindenre rácsodálkozó szeme vezetett be a létezés csodájába. Fialatok mindketten, életre készülők ebben az elmúlást is élénk táró világban.

Most ugyanezt a világot az Isten-közelség sugárzásában nyitotta ki előttem. Elgyönyörködöm a világ teljességében gyönyörködő széttekintéseiben, vele együtt keresve a kapcsolódást a láthatón-felfoghatón túli végtelennel. Rajongó búcsúzásra tekintek egy élet tapasztalatainak felgyűjtését, újra-átélését szenvedélyes sodrású versekben összeolvasva, és keresem a folytatás evilági és ezen túli látomásait, vágyódásait. Balassi, Ady, a *Tücsökzene* Szabó Lőrincének Istenhez hanyatló árnyékában. Juhász Ferenc mindezzel ismét a legfontosabbakra kérdez rá. Boldogan, hogy e föld emberi lakójaként élheti életét, gyönyörét élvezheti még a gyönyörre kevésbé méltatható életbeli jelenetekben is. És keresi helyét a teremtett világ Teremtőjével való kapcsolódásában. Ezt szeretem Juhász Ferenc költészetében. Egyik világot sem feleli a másikért. Gyönyörre vágyik létezésünk mindegyik távlatában. Ember, aki arra teremtett, hogy csodálja a teremtményeket, a létezés milliószor milliárd alakját, és csodálkozásával vágyódjon mindennek értelme után.

Olyan látást alakítva fogja fel a világot, mintha – próféták szavával – Isten mindent előre látása épülhetne versébe. Benne hagyva az embernek adott szabad akarat esélyességét. Mint Milton Istene, fájdalommal látja előre annak eljövételét, amit ő nem akar, amit károsnak érez magára a rosszul választó emberre nézve is. Szép lehetőségek keserves bukásai peregnék a költőben. Ugyanakkor benne él ebben a költői előrelátásban az emberi szabad akarat másik perspektívája is: az egyes ember önmagát felemelő ereje. Belelátatja Istene szemébe az örömet fakasztó léttényeket. Az ember életre tervezettségét. Azt, hogy ez a történelmében sorozatosan poklokat kiváltó ember, ha öntudata felébred benne, a megváltottság részesévé tudja alakítani önmagát. Amit az emberiség közösen elrontott, azt magában visszájára képes fordítani az egyes ember. Mert az ember azért lett, hogy örülni tudjon létezésének, és örömet legyen képes okozni Teremtőjének is. A születés, a szeretkezés, az egymást gyámoltás (az új kötetben ez külön meghatározó látomásokat indít el verseiben) a romlandó anyagból ki tudja váltani a gyönyörűség nagyszerű jeleneteit. Ha a történelmében pusztulást vonz is az emberiség, az ember személyes létezésében képes ennek a létezésnek a gyönyörét átélni. Nem menekülésként, hanem éppen hogy ön maga értékének tudatosításával, miként a Szent Ferenc-i gondolatban ez a gyönyörködés az isteni alkotás feletti öröm befogadása és visszasugárzása Teremtőjének. A Passió és a Naphimnusz összeszövése lett Juhász Ferenc kései köteté. A romlandóban felismeri a romolhatatlant. És ebbéli örömben megérzi, hogy a létezés minden egyes pillanata értelmessé alakítható. A mulandó, a pusztuló egyben a mulandóság, a pusztulás megállítása a tudatban. Költő esetében a szenvedélyesen átélt szöveg izzó poézisében.

Új kötetében Juhász Ferenc legnagyobb színtjén formálódik minden egyes újabb és újabb mondat és kép. A vers kiteljesedését tökéletes összeillesztéssel szövő-alakító elemként

a maga egészre figyelő varázserejével. Ha csak a címadó vers, *A Pegazus istállói avagy Óda a szemetesekhez* groteszk ellenanyagból épülő ember- és századlátomása és *A forró vérrel telt selyemcsipkeserleg, avagy új Énekek Éneke a XXI. századból* című zsoltáros hangú és egyben esendően segítséget váró szerelemvallomás a létezést elviselni segítő nagyszerű nőiséghez lenne a kötetben, már akkor is a XX. századra visszatekintő XXI. századi költészet klasszikus nyitódarabját üdvözlöm benne. Mert beszéde otthonra találhat a huszonegyedik század vergődő-boldogságra vágyó emberében.

